

ТРГОВАЧКИ СТАЛЕЖ И СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ: ЗНАЧАЈ ЛИЧНОГ ФОНДА НИКОЛЕ МИЛИЋЕВИЋА ЛУЊЕВИЦЕ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЕКОНОМСКЕ ИСТОРИЈЕ СРБИЈЕ

Апстракт: Посебну улогу у припреми и извођењу Првог и Другог српског устанка, као и у каснијем процесу изградње аутономне Кнежевине Србије, имали су марвени трговци из Београдског пашалука. Ипак, услед ратних околности и нестабилних друштвено-политичких прилика, извори који говоре о њиховом животу и делатности крајње су оскудни. Један од ретких сачуваних примера представља лични фонд Николе Милићевића Луњевице, који се данас налази у Историјском архиву Шумадије у Крагујевцу. Реч је о значајној личности свог доба – имућном трговцу, устанику, савременику војда Карађорђа и кнеза Милоша, као и деди потоње српске краљице Драге Обреновић.

253

У првом делу рада представљен је кратак историјат развоја трговине у Београдском пашалуку. Други део је посвећен рукописној оставштини Николе Луњевице као важном историјском извору, који осветљава положај српског трговачког сталежа крајем XVIII и у првој половини XIX века. И на крају, у трећем сегменту, пажња је посвећена садржају сачуване архивске грађе као огледалу Луњевичине трговачке делатности, кроз коју је могуће пратити успоне и падове у његовом пословању, али и разлоге слабљења његове економске моћи.

Кључне речи: трговачки сталеж, Српска револуција, рукописна оставштина, историјски извор, белешке, биографија, тефтери, трговачка кореспонденција, тестамент

УСПОН ТРГОВАЧКОГ СТАЛЕЖА У БЕОГРАДСКОМ ПАШАЛУКУ

Падом Смедерева под османску власт 1459. године није у потпуности уништен феудално-сталешки систем српске средњовековне државе, нити је целокупно њено становништво одмах претворено у обесправљену рају. Услед развоја производних снага, током XVII и XVIII века, друштво у оквиру обновљене Пећке патријаршије – од косовских градова на југу до Будима на северу – почело је поново да се раслојава на монашко-свештенички, трговачко-занатлијски и војнички сталеж. На ову чињеницу указују и бројни примери еснафски организованих Срба трговаца и занатлија, који се у исто време јављају као ктитори, приложници и обновитељи манастира и цркава.²

¹ виши архивист, gmilosavljevic1981@gmail.com

² Мита Костић, *Културно-историјска раскрсница Срба у XVIII веку* (Загреб: Просвјета, 2010), 28-29.

Највећи део територије некадашње српске деспотовине је, по доласку Османлија, ушао у састав Смедеревског санцака³, у историографији познатог као Београдски пашалук.⁴ У наредним деценијама ово подручје имало је статус граничног санцака према Угарској и било поприште честих сукоба између две суседне државе. Општа несигурност довела је до масовних сеоба становништва и опадања производних снага. Тек након турског освајања Београда 1521. године и померања границе Царства на север, наступио је нешто мирнији период за ову провинцију. Тада је, у циљу обнављања пољопривредне производње, започето организовано насељавање Влаха-сточара у напуштена подручја.⁵

254

Током XVI века стабилизација османског феудализма и уређене прилике у урбаним срединама Смедеревског санцака⁶ допринеле су успону градске привреде и привукле бројне стране трговце – Дубровчане, Грке, Цинцаре, Јевреје и Јермене.⁷ Општи привредни полет подстакao је и напредак српске трговине која се одвијала дуж два главна правца – дунавског и дубровачког. За српске трговце у Подунављу највећи значај имао је извоз живе стоке у Будим, Беч и удаљене немачке земље, док је трговина са Дубровником, и поред значајних веза, задржала претежно локални карактер.⁸

Померање тежишта трговине са Јадрана и млетачких лука ка Средњој Европи, као и релативно миран XVII век у хабзбуршко-османским односима омогућили су српским трговцима да оснаже свој положај, постану важан фактор у промету сировина, па чак и да оснују сопствену трговачку компанију у Бечу.⁹

³ Смедеревски санцак је административна јединица Османског царства, основана непосредно по освајању Смедерева 1459. године. Ема Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санцак 1476–1560*, Земља – насеља – становништво (Београд: Историјски институт, Службени гласник, 2004), 42.

⁴ Појам *Београдски пашалук* је конструкција српске историографије и у српским изворима се користи тек од времена Кочине крајине (1788–1791). Званични назив ове османске провинције био је Смедеревски санцак током читавог периода постојања. Више у: Мирослав Павловић, *Смедеревски санцак 1739–1788. Војно-административно уређење* (Нови Сад: Матица српска, 2017), 191-205.

⁵ Никола Вучо, *Привредна историја Србије до Првог светског рата* (Београд: Научна књига, 1955), 130-132.

⁶ Градска насеља у Смедеревском санцаку делила су се на две основне категорије – утврђена места (паланке, кале и хисари) и отворена градска насеља (вароши, касаве и шехери). Е. Миљковић-Бојанић, *нав. дело*, 116-126.

⁷ Драгана Ћираковић, „Трговина и занатство слободног краљевског града Новог Сада у XVIII веку“ (докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2018), 16-17.

⁸ Поред живе стоке, српски трговци су у немачке земље извозили крзна, штављене коже, житарице, зачине и разне занатске производе попут шиндре, корита и ведрa. Са друге стране, увозили су предмете од гвожђа и разне врсте тканина. Тома Поповић, „Привреда у XVI и XVII веку“, у: *Историја српског народа III-1*, ур. Радован Самарџић (Београд: Српска књижевна задруга, 1993), 605-607.

⁹ Више у: Рајко Веселиновић, „Продирање аустријске трговине у Београд у другој половини XVII века“, у: *Ослобађање градова у Србији од Турака 1862–1867*, ур. Васо Чубриловић, Велибор Глигорић (Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, 1970), 163-179.

Дуго раздобље аустријско-турских ратова, започето опсадом Беча 1683. године, значајно је утицало на економске и демографске прилике у оба царства. Ратне операције вођене су великим делом на животним просторима српског народа, укључујући и територију Београдског пашалука, која се нашла у средишту сукоба две империјалне војске.¹⁰ У Великом бечком рату (1683–1699) Османско царство је изгубило готово цео Панонски басен, задржавши Карловачким миром (1699) само источни Срем и Банат. Иако више није било војнички супериорно, добило је прилику да се активније укључи у међународну трговину.¹¹ Београд је, уз сремско залеђе, поново постао средиште пограничне провинције.¹² Већ у новом рату 1716–1718. године Аустрија је смело закорачила на турску територију, али се у следећем сукобу (1737–1739) повукла на Саву и Дунав, чиме је утврђена природна граница између два царства, након чега је уследио период полувековног мира.¹³

Последице вишедеценијских разарања ублажили су мировни уговори у Пожаревцу (1718) и Београду (1739) који су, осим промене граница, донели и важне трговачке повластице за поданике оба царства, а самим тим и за становнике Београдског пашалука. На тим основама српски трговци су развијли и ширили своју делатност у другој половини XVIII века. Њиховом просперитету у великој мери допринео је гранични положај пашалука, као и могућност успостављања непосредних веза са суседном Монархијом. Како су и северно и јужно од Саве и Дунава живели припадници истог народа, комуникација је била знатно олакшана, јер се одвијала на истом језику.¹⁴ Масован извоз свиња и друге стоке на аустријско тржиште обезбедио је српским трговцима значајне зараде и учврстио њихов положај у друштву. Акумулирани капитал временом им је отворио пут ка страним културним и просветним утицајима, што је постало основа за формирање идеја које су чиниле темељ њиховог националног препорода.¹⁵

Нови аустријско-турски рат (1788–1791), познат као Кочина крајина¹⁶, на неко време је нарушио успостављени поредак у Београдском пашалуку. Након Свиштовског мира 1791. године и амнестије Србима који су се борили на страни Аустрије, султан Селим III је покренуо војне и финансијске реформе с циљем успостављања реда међу јаничарима и спахијама.¹⁷ Како би спречио нове побуне српског народа,

¹⁰ Жил Вејнстејн, „Балканске провинције (1606–1774)“, у *Историја Османског царства*, прир. Робер Мантран, прев. Ема Миљковић-Бојарић (Београд: Слио, 2002), 380–386.

¹¹ Драгана Ћираковић, *нав. дело*, 61.

¹² Мирослав Павловић, „Муслиманско становништво Београда у 18. веку“, *Антропологија* 19, 3 (2019), 4–5.

¹³ Рајко Веселиновић, „Србија под аустријском влашћу 1718–1739“, у: *Историја српског народа IV-1*, ур. Радован Самарџић (Београд: Српска књижевна задруга, 1986), 106–162.

¹⁴ Милко Штимас, „Finansijska pismenost u Srbiji – Beleženje i izvršenje transakcija u Srbiji od početka XVIII do polovine XX veka – I deo“, *Bankarstvo* 3 (2014), 16.

¹⁵ Ж. Вејнстејн, *нав. дело*, 403–406.

¹⁶ Рат је добио назив по Кочи Анђелковићу (1755–1788), предводнику српских добровољаца (фрајкора). Миленко М. Вукићевић, *Карађорђе I* (Београд: Државна штампарија, 1907), 66, 70.

¹⁷ Султан им је замерао слаб учинак у последњим ратовима, као и то што оспоравају ауторитета царских званичника. Владимир Јовановић, „Видин и Србија почетком 19. века“, *Историјски часопис*, књ. LXVI (2017), 294, 295.

ферманима из 1793. и 1794. године потврдио је кнежевску самоуправу¹⁸, регулисао порезе и забранио насиље над сељацима. Повластице су додатно проширене 1796. године, када је прикупљање дажбина поверено српским оборкнезовима. То је омогућило сељацима да у извесној мери слободно располагају вишковима из сопствене економије.¹⁹ У исто време, француско-аустријски ратови довели су до наглог раста цена меса на европском тржишту и повећане потражње за српском робом, што је многим трговцима из пашалука омогућило да се обогате у релативно кратком периоду.²⁰ Новом слоју сеоске елите који се уздизао, припадале су и будуће вође Српске револуције – вожд Карађорђе Петровић и кнез Милош Обреновић. У време просперитетне управе везира Хаци Мустафа-паше (1793–1801), Београдски пашалук је у трговини са Монархијом зарађивао преко 1.300.000 форинти годишње.²¹ Тако је, на пример, укупна зарада једног марвеног трговца до избијања устанка износила преко 60.000 дуката.²² Радило се о тада већ искусном и имућном Николи Милићевићу Луњевици (1767–1842), који ће одиграти значајну улогу у финансирању и припреми Првог и Другог српског устанка.

ЛИЧНИ ФОНД НИКОЛЕ ЛУЊЕВИЦЕ КАО ИЗВОР ЗА ИСТОРИЈУ ТРГОВАЧКОГ СТАЛЕЖА И ПРИВРЕДНИХ ОДНОСА У СРБИЈИ

Извори о животу и делатности српских трговаца у време националног буђења, крајем XVIII и у првим деценијама XIX века, углавном су оскудни и сачувани у фрагментима. О већини њих сазнајемо тек посредно, преко фондова и збирки из времена Кнежевине Србије, који се данас чувају у Државном архиву и другим сродним установама. За разлику од тога, о животу и раду Николе Милићевића Луњевице сачувана је релативно обимна и разноврсна архивска грађа на једном месту – у његовом личном фонду који се чува у Историјском архиву Шумадије.

Никола Милићевић Луњевица рођен је на *Савине вериге* (Савиндан), 16. јануара 1767. године²³, у селу Луњевица на падинама планине Рудник, као пето и

¹⁸ Ферманима из 1793. и 1794. године формално је призната народна самоуправа у кнежинама и селима, по узору на ранији период. Више о томе: Мирослав Свирчевић, „Кнежинска и сеоска самоуправа у Србији 1739–1788“, *Балканика XXXII-XXXIII* (2003), 183.

¹⁹ Даница Милић, *Трговина Србије 1815–1839* (Београд: Нолит, 1959), 13.

²⁰ Најпознатији међу њима били су Младен Миловановић, Милан Обреновић, Јаков Ненадовић, Риста Крстић, Ђуша Вулићевић, Радоје Божић, Петар Топаловић, Тома Тркић, Никола Шаркација из Шапца, Стеван Живковић и други. Душан Пантелић, *Београдски пашалук пред Први српски устанак 1794–1804* (Београд: Српска академија наука, 1954), 269, 271–272.

²¹ Леополд Ранке, *Историја српска револуција. Део први* (Београд: Државна штампарија, 1864), 80.

²² Даница Милић, „О делатности једног истакнутог носиоца трговачког капитала Николе Милићевића Луњевице (1767–1842)“, *Зборник Музеја првог српског устанка II* (1960), 45–46.

²³ Датуми у тексту су по старом календару. Разлика између старог и новог календара за XVIII износи 11, а за XIX век 12 дана.

најмлађе дете Милића и Ђурђије.²⁴ Његови преци водили су порекло из Старе Херцеговине.²⁵ По родном месту добио је надимак Луњевица, који ће касније постати презиме његових потомака.

Женио се четири пута, а последњи брак је склопио, по препоруци кнегиње Љубице, са Ђурђијом Чарапић (1804–1881), синовicom устаничког војводе Васе Чарапића.²⁶ Захваљујући њој, сачувана су бројна сећања на Луњевичин живот, која су касније записана и коришћена приликом састављања његове биографије. Од шесторо деце из овог брака родитеље су надживели само син Панта и кћерка Јелена (Лена). Панта је изградио успешну чиновничку каријеру и у браку са Анђелијом Кољевић, кћерком председника чачанске општине, имао шесторо деце: Христину, Драгу, Николу, Никодија, Ђурђину и Војку-Ану.²⁷ Лена се удала за Стојка Павловића, пуковника српске војске, и са њим остварила бројно и успешно потомство – синове Петра, зоолога и академика, Павла и Милана, универзитетске професоре, Ивана, генерала и војног историчара, као и кћерке Јелисавету и Катарину.²⁸

Управо су Павловићи били заслужни за прикупљање и очување рукописне оставштине²⁹ Николе Луњевице која је, њиховим залагањем, деценијама касније доспела у Историјски архив Шумадије. Овај драгоцен лични фонд откупљен је у два наврата – 1954. и 1960. године.³⁰ Реч је о једној кутији архивске грађе која покрива широк временски период од 1809. до 1919. године. Иако недостају документа с краја XVIII века и из времена Првог устанка³¹, сачувани су велики број бележака,

²⁴ Поред њега, Милић и Ђурђија су имали још четворо деце: Марицу, Инђу, Манду и Милију. Историјски архив Шумадије Крагујевац (ИАШК). Лични фонд Николе Милићевића Луњевице (НМЛ), док. 2. *Никола Милићевић Луњевица*, рукопис биографије, новембар 1902. године – публиковано у: Иван С. Павловић, *Никола Милићевић Луњевица*, прир. Бориша Радовановић (Крагујевац: Историјски архив Шумадије Крагујевац, 2003), 11.

²⁵ Најпре су населили околину Ивањице, а потом у XVIII веку рудничка села Срезојевце, Бершиће, Љутовницу, Велереч, Врчане и Луњевицу. Потомци Милића који су дошли у Луњевицу понели су презиме Милићевић. Ана Столић, *Краљица Драга Обреновић* (Београд: Завод за уџбенике, 2009), 15.

²⁶ У браку са првом женом, Јованом из Остре, имао је петоро деце: синове Ивана, Милана и Нешу и кћери Јеку и Ристу. Синови су преминули у раном детињству, а убрзо након њих и њихова мајка, док су кћери поживеле дуже. Након извесног времена, оженио се са Милосавом из села Обрве, са којом је добио седморо деце: Анђу, Гаврила, Милића, Арсенија, Цоју, Станку и Илинку. Са трећом женом, Смиљаном из Мрсаћа, живео је кратко и са њом није имао потомака. И. С. Павловић, *нав. дело*, 49–58.

²⁷ Христина се удала за Петра Петровића, управника Кредитног завода у Београду, и са њим имала троје деце: Ђорђа, Младена и Јелену. Драга је удајом за краља Александра Обреновића 1900. године постала српска краљица, док су Никола и Никодије били српски официри. А. Столић, *нав. дело*, 19–20.

²⁸ Исто, 17.

²⁹ За архивску грађу политичких, културних и других јавних посленика често се користи термин *рукописна оставштина*. Krešimir Nemeth, „Arhivska građa“, у: *Priručnik iz arhivistike*, ur. Bernard Stulli (Zagreb: Savez država arhivskih radnika Jugoslavije, 1977), 179.

³⁰ ИАШК, Улазни инвентар Историјског архива Шумадије, бр. 79 и 370.

³¹ Једини сачувани документ из овог времена је тапија на име Атанасија Чарапића за куповину воденице из 1809. године (ИАШК, НМЛ-14). Атанасије је био отац Луњевичине жене Ђурђије и брат српског устаничког војводе Васе Чарапића.

записаних усмених казивања и рукопис Луњевичине биографије, који значајно допуњују празнине у постојећој грађи. Будући да се у расположивој документацији у великој мери огледа и приватни и јавни живот њеног ствараоца, може се рећи да је фонд сачуван у целости. Према дипломатичким и садржајним својствима, грађа је подељена на лична документа (1838–1839), имовинско-правне списе (1809–1842), документа о делатности (1833–1839), преписку (1820–1841), архивску грађу разних лица о творцу фонда (1888–1919) и архивску грађу сродника творца фонда (1838–1889). Фонд је срећен у складу са Упутством Архивског већа Србије из 1969. године, а од информативних средстава постоји аналитички инвентар.³²

258

Како је Луњевица био савременик војда Карађорђа и кнеза Милоша, као и сведок и учесник Српске револуције, његова рукописна оставштина представља драгоцен историјски извор од трајне вредности за српску културу. Њен значај проистиче не само из историјске улоге коју је Луњевица несумњиво имао, већ и из чињенице што је стварана и систематски прикупљана током више деценија – како од њега самог, тако и од његових потомака. Захваљујући томе, ови драгоцени рукописи су Одлуком Народне скупштине Републике Србије из 1998. године проглашени архивском грађом од изузетног значаја.³³

Лични фонд Николе Луњевице, поред своје историјске и културне вредности, представља и важан извор за проучавање економске прошлости Србије. То се види већ на основу сумарног прегледа сачуваних докумената – тапија за продају земље и дућана, тефтера, разних рачуна, молби, дозвола и трговачких преписки у вези са накнадом штете, узимањем зајмова и наплатом дугова. Из сачуване грађе може се закључити да је Луњевица, за то време, водио веома разгранату и садржајно богату трговачку кореспонденцију. Посебно су занимљиви дописи са кнезом Милошем, који поред пословних обавештења садрже и личне поруке – позиве на весела, савете о лечењу болесне деце и сличне садржаје.³⁴

Међу вредним списима посебно место заузима један документ из 1839. године. Реч је о молби коју је Луњевица упутио Совјету тражећи повећање пензије, у којој укратко износи податке о свом животу, раду и заслугама за државу.³⁵ Овај спис представља драгоцен извор не само за биографске податке о Луњевици, већ и за сагледавање његове трговачке делатности.

Осим наведене архивске грађе, део фонда чине и белешке које сведоче о животу и раду Николе Луњевице, настале из пера његовог унука, генерала и војног историчара Ивана С. Павловића (1869–1943).³⁶ Иван је грађу о деди почео да при-

³² *Водич Историјског архива Шумадије*, прир. Верка Миленковић (Крагујевац: Историјски архив Шумадије, 1978), 157.

³³ Одлука о утврђивању архивске грађе од изузетног значаја која се чува у архивима, *Службени гласник РС*, бр. 42 од 18. XI 1998. године

³⁴ *Водич Историјског архива Шумадије...*, 157.

³⁵ ИАШК, НМЛ-10, Молба Николе Луњевице упућена Совјету у којој тражи повећање пензије, Београд, 10. јул 1839. године

³⁶ Иван С. Павловић (1869–1943), генерал, ађутант краља Петра I Карађорђевића, учесник ратова 1912–1918, био је један од оснивача Историјског друштва у Новом Саду, утемељивач и члан Српске књижевне задруге, Српског географског друштва и Друштва

купља још као ученик VII разреда гимназије. У октобру 1887. године саставио је *Породичне и друге белешке о деди Николи Луњевици из доба Првог и Другог устанка и доцнијег времена*, а потом их послао историчару Милану Ђ. Милићевићу за потребе писања књиге *Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба*.³⁷ Већ у јануару 1888. године доставио му је и додатне белешке настале по сећању покојне баке Ђурђије, а које му је пренела мајка Лена.³⁸ По окончању Војне академије 1893. године, боравио је у рудничким селима Луњевица и Брусница, где је од најстаријих мештана прикупљао и записивао податке о свом деди.³⁹

Ова усмена казивања, која је млади Павловић помно бележио, могу послужити као допуна или потврда постојећих докумената.⁴⁰ Иако се употреба оваквих извора у методологији историјске науке често доводи у питање због могуће субјективности казивача, све је више истраживача који указују на потребу да се оваквим сведочанствима посвети већа пажња.⁴¹ У недостатку сачуваних докумената они, попут мемоарске грађе, представљају драгоцен допринос потпунијем сагледавању прошлости.⁴²

Павловић је током наредних година саставио више краћих верзија и концепата биографије свог деде.⁴³ Коначни рукопис, који се данас чува у фонду, завршен је 1902. године, у време када је, услед прилика на двору, постојала потреба да се посебно истакну значај и углед славног претка краљице Драге Обреновић. Био-

Светог Саве. Његов лични фонд чува се у Историјском архиву Београда (сигнатура: ИАБ, 2142). Мирјана Обрадовић, *Водич кроз легате, личне и породичне фондове*, (Београд: Историјски архив Београда, 2017), 118-120.

³⁷ ИАШК, НМЛ-64, *Породичне и друге забелешке о деди Николи Луњевици из доба I и II устанка и доцнијег времена / Записница Ивана С. Павловића, уч. VII разреда, Београд, 23. октобар 1887. године. Књига за коју је Павловић слао белешке објављена је 1888. године – Милан Ђ. Милићевић, Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба* (Београд: Српска краљевска штампарија, 1888).

³⁸ ИАШК, НМЛ-65, Белешке Ивана С. Павловића, Белешке о животу и раду Николе Луњевице по причању покојне матере Ђурђије Луњевичине, Београд, 9. и 14. јануар 1888. године

³⁹ У питању су били Петар Ђеловић из Луњевице, Јован Макленовић из Велереча, настојник Луњевичиног имања, Дамњан Раловић Опутић из Бруснице, чији је стриц Мијаило Опутић био Луњевичин писар, и Никола Царовић из Велереча. ИАШК, НМЛ-66, Белешке Ивана С. Павловића о Николи Луњевици настале по причању старијих људи, Луњевица, 22. август 1893, Брусница, 23. август 1893. године

⁴⁰ Лариса М. Костић, „Мемоарска и епистоларна грађа као извор за књижевну историју: архивистичко-документаристички приступ“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2023), 27.

⁴¹ Светлана Ацић, „Архивистика и усмени извори“, *Архив XVIII*, 1-2 (2003), 49.

⁴² Више о мемоарској грађи као извору сазнања о прошлости у: Богдан Лекић, *Архивистика* (Београд: Завод за уџбенике, 2006), 102-103.

⁴³ Реч је о следећим верзијама: ИАШК, НМЛ-68, Белешке Ивана С. Павловића о животу и раду Николе Милићевића Луњевице, 1893. године; ИАШК, НМЛ-69, Кратак извод из живота Николе Милићевића Луњевице, Београд 29. јануар 1901; ИАШК, НМЛ-70, Кратка белешка о Николи Милићевићу послата листу „Караџић“ у Алексинцу, 27. јануар 1901; ИАШК, НМЛ-75, Белешке које се односе на Н. М. Луњевицу писане 1902. године.

графија је, поред поменутих бележака, заснована и на обимној документацији из породичне архиве.⁴⁴

Највреднији део ове биографије је онај који се односи на Луњевицине трговачке послове, јер доноси податке до којих је данас готово немогуће доћи на други начин. Посебно се издвајају сведочанства о тефтерима⁴⁵ у које је Луњевица савесно бележио све своје послове који, по свој прилици, већином нису сачувани.⁴⁶

***

На основу наведене молбе, бележака, биографије и разноврсне архивске грађе, данашњи истраживачи могу са великом поузданошћу да реконструишу трговачки пут Николе Милићевића Луњевице. Како се фазе његовог привредног успона у великој мери подударају са фазама у развоју трговачког капитала у Србији на прелазу XVIII у XIX век, може се рећи да његов пример представља парадигму трговачких каријера тог доба.

Прва етапа у развоју његове делатности везује се за предустанички период када је, још пре Кочине крајине, одлучио да се посвети трговини. Најпре је био обичан одгајивач стоке, затим калауз, да би касније постао ортак Милана Обреновића из Брунице, будућег устаничког војводе. Стекавши његово поверење, добио је прилику да тргује за свој рачун и склапа уносне послове са аустријским трговцима.⁴⁷ Користећи повољне прилике на тржишту у време Наполеонових ратова, у веома кратком року стекао је знатно богатство.

Нова етапа у Луњевициној каријери почиње са избијање Првог српског устанка 1804. године. Као већ имућни трговац и газда, брзо се прилагодио ратним приликама, што му је омогућило да додатно увећа свој капитал и учврсти положај. Иако је због сукоба и епидемија граница често била затворена, активно је извозио стоку у Аустрију. Истовремено је за устанике набављао муницију и тајно је пребацивао у Србију, што није промицало будном оку аустријских власти. Током опсаде Ужица снабдевао је српски логор три месеца и лично учествовао у борбама. После слома устанка 1813. године, остао је у земљи, уз народ и неколицину српских војвода, међу којима је био и Милош Обреновић. Након неуспеле Хаџи Проданове буне 1814. године, као један од виђенијих трговаца, ишао је везиру у Београд да моли за ослобађање заробљених Срба.⁴⁸ Важну улогу имао је и у проглашењу Милоша

⁴⁴ ИАШК, НМЛ-2, Иван С. Павловић, *Никола Милићевић Луњевица*, рукопис биографије, новембар 1902. године

⁴⁵ У османској администрацији реч „тефтер“ означавала је службене књиге – пописе одлука султана и управних власти, као и спискове људи, војника, села, прихода и расхода. Тако су постојали царски, санџачки, вилајетски, кнежински, царински, еснафски, парохиски, беговски, трговачки и занатлијски тефтери. Сам назив „тефтер“ (правилније „дефтер“) потиче из грчког језика, где је првобитно значио кожу прерађену у пергамент, а одатле је преко Персијанаца прешао у османску употребу. Танасије Ж. Илић, „Трговачки тефтер Драгутина Милутиновића из 1807–1809. године“, *Зборник Музеја Првог српског устанка II* (1960), 119-148, нап. 1.

⁴⁶ И. С. Павловић, *нав. дело*, 25-38.

⁴⁷ *Исто*, 12.

⁴⁸ Ове податке налазимо у молби коју је Луњевица упутио Совјету 1839. године (ИАШК, НМЛ-10).

Обреновића за кнеза Рудничке нахије, као и у организацији и финансирању Другог српског устанка 1815. године.

Трећа етапа његове каријере односи се на мирнодопски период након 1815. године, када је учествовао у привредној обнови земље. Користећи своје искуство и широку мрежу сарадника, помагао је онима који су тек започињали сопствени посао. У време Ђакове буне 1825. године, због забране извоза стоке преко затворене границе, претрпео је велику материјалну штету. озбиљне промене у његовој делатности настале су тек тридесетих година XIX века, након уставног признања слободне трговине, када више није успевао да опстане ни као велетрговац, нити као обичан сточарски трговац. У Европи више није било великих ратова, па је и потражња за српском робом опала. Уз то, појавила се озбиљна конкуренција међу домаћим трговцима, као и у самом кнезу који је тежио да оствари монопол у трговини. У слободи за коју су се некада заједно борили, Милош више није био материјално зависан од свог кума, већ је као врховни кнез постао главни носилац трговачког капитала у земљи. За заслуге из устаничких дана, Луњевица је 1838. године награђен чином мајора и постављен за председника Магистрата рудничког.⁴⁹ Пензионисан је већ наредне године, за владе Првог намесништва. Преминуо је у свом родном селу 11. маја 1842. године, а сахрањен у порти манастира Вујан, чију је обнову својевремено помагао.⁵⁰

ТРГОВАЧКЕ КЊИГЕ И КОРЕСПОНДЕНЦИЈА КАО ОГЛЕДАЛО ДЕЛАТНОСТИ ЈЕДНОГ ТРГОВЦА

За разлику од већине трговаца свог времена, Никола Милићевић Луњевица био је изузетно педантан у послу и тражио је да се свака активност уредно забележи у тефтерима. Иако неписмен, увек је уз себе имао писара који је за њега водио трговачке евиденције и преписку.⁵¹ Ово је било неопходно јер је углавном сарађивао са трговцима из Аустрије – из Земуна, Варадина и Митровице – којима је такав начин пословања био својствен. Насупрот томе, већина његових савременика није тако пажљиво чувала документацију. Тако, у једном писму из 1839. године, трговац Стефан Михаиловић пише: „Што се пак мене тиче, ја вам најстарија писма или ти поклоне од трговине држим до пет година, друго све уништожавам.”⁵² Поред Луњевице, још је једино кнез Милош водио уредне евиденције.

Луњевица је своје тефтере чувао у посебном сандуку на коме је писало „anno 1805“. Према Павловићевим речима, радило се о две врсте књига – једне су биле

⁴⁹ ИАШК, НМЛ, I-6, Кнез Милош Обреновић – Николи Милићевићу Луњевици о додели чина мајора и постављењу за председника Магистрата рудничког, Крагујевац, 6. март 1838. године

⁵⁰ И. С. Павловић, *нав. дело*, 41.

⁵¹ Према казивањима најстаријих мештана рудничког краја, које је 1893. године забележио Иван С. Павловић, један од тих писара био је Мијаило Опутић из Бруснице (ИАШК, НМЛ-66).

⁵² АШК, НМЛ-55, Стефан Михаиловић – Николи Милићевићу Луњевици о цени свиња у време Ђакове буне и чувању рачуна, Митровица, 3. април 1839. године

намењене бележењу важнијих дела, док су друге, различитих формата и углавном укоричене, представљале праве трговачке евиденције са подацима о приходима, расходима, дуговима, обрачунима и другим пословним стварима. Како је већина сачуваних тефтера потицала из времена након 1815. године, не зна се поуздано да ли их је Луњевица и раније водио. Након његове смрти бригу о овим књигама преузели су његова жена Ђурђија и син Панта, а касније и њихов рођак Гаја Пајовић. Приликом посете краља Александра и краљице Драге селу Луњевици 1901. године, свечано им је уручено десет тефтера, док је тадашњи учитељ Јован Поповић тврдио да се још три налазе у оближњем селу Брезни. Павловић је имао прилику да их користи приликом писања биографије свог деде, али им се касније губи сваки траг.⁵³

262

Из тог разлога, посебну вредност имају преписи неких тефтера који се данас чувају у личном фонду Николе Луњевице. Међу њима се нарочито издваја *Протокол господара Николе Милићевића Луњевице, нахије рудничке. Лета 1822. августа 2. уписаније важније дела* – тефтер скромног обима, исписан на свега пет до шест листова. У њему су забележени мирази које је давао својим кћеркама, редом како су се удавале – Јеки 1822, Ристи 1828. и Анђи 1832. године – са тачно наведеним износима у новцу и списком поклона. Поред тога, у тексту се помиње и заоставштина његове прве жене коју је намеравао да подели: један део да поклони кћеркама, а други својој жени Ђурђији.⁵⁴ Ове белешке имају посебан значај не само као сведочанство о имовинском стању једног имућног трговца, већ и као вредан извор за проучавање породичних односа и културних обичаја у тадашњој Србији.

Такође, у истом фонду налази се и један приручни тефтер из 1837. године, од деветнаест листова, настао у време када је економска моћ Николе Луњевице увелико била у опадању. Иако на његовим корицама нема ознаке о власништву, садржина текста недвосмислено указује да је припадао Луњевици. По својој природи тефтер је приручан, што потврђују бројне напомене „пренето“, које указују да су подаци из њега уношени у неку другу важнију књигу. У њему су изложени подаци о трговини стоком – набавкама, продајама, зајмовима и дуговањима – као и белешке о разним свакодневним трошковима.⁵⁵

Како је време пролазило, приходи Николе Луњевице постепено су опадали, док су обавезе и дугови непрестано расли. О томе сведочи и сачувани *Препис примања и дуговања од 1815. до 1830. године*.⁵⁶ Из овог документа, као и из друге архивске грађе, јасно се види да је 1830. година била преломна за његове финансије. Тада је још увек располагао знатном сумом новца коју је уложио у куповину шест дућана, куће и земљишта у Шапцу од браће Томе и Лазара Јешкерчића и њихове сестре Пеле за *230 ћесарских дуката и 140 талира оркаша*. Ову куповину потврђује и тапија која се данас чува у истом фонду.⁵⁷ Већ у наредном раздобљу, између 1832. и

⁵³ Иван С. Павловић, *нав. дело*, 25.

⁵⁴ ИАШК, НМЛ-16, 17, Пописи мираза који је Луњевица давао својим кћеркама Јеки, Ристи и Анђи приликом удаје, 1822, 1828 и 1832. године

⁵⁵ ИАШК, НМЛ-26, Тефтер Николе Милићевића Луњевице за 1837. годину

⁵⁶ ИАШК, НМЛ-33, Примања и дуговања Николе Милићевића Луњевице 1815–1830. године

⁵⁷ ИАШК, НМЛ-18, Тапија о куповини шест дућана, куће и земље Томе и Лазара Јешкерчића, Шабац, 20. август 1830. године

1834. године, од кнеза Милоша је позајмио 26.900 гроша, од чега је до 1836. године успео да врати део и дуг смањи на 17.300. Овај износ се у наредном периоду формално водио као дуг према Совјету, што се види и из његове молбе упућене овом државном телу 1839. године.⁵⁸

Његова стална задужења по основу пореза ишла су толико далеко да је разматрана и могућност продаје куће у Шапцу.⁵⁹ У *Изводу из књиге дугова у Шапцу за 1839. годину* видљива су његова нова задужења у износу од 11.499 гроша, као и детаљни списак трговаца и поверилаца којима је дуговао новац. Највише их је било из Шабачке и Ваљевске нахије (попут Саве Јелинића, Радослава Пауновића, Панте Росића, Димитрија Бабића, Николе Сокића, Николе Гачића, Ранка Капетановића и других), из Крагујевца (Арса Андрејевић, Вуле Глигорјевић, Петар Туцаковић), али и других места. Међу њима су били и владика шабачки Герасим Ђорђевић, као и игуман манастира Вујан, Хаци Јосиф Милошевић.⁶⁰

263

Осим ових докумената, постоји и велики број писама која су Луњевици слали разни повериоци – Вићентије Влајић, Јован Остојић, Стеван Јелинић, Миленко Ђорђевић и други – захтевајући измирење својих потраживања.⁶¹ Упркос неповољном материјалном положају у коме се тада налазио, сачувани су и дописи у којима су појединци од њега тражили новчану помоћ и посредовање. Тако му је 1838. један сарадник упутио молбу за зајам, а већ наредне године игуман манастира Вујан препоручио му једног сиромаша за службу.⁶² Пажњу привлачи и писмо начелника Рудничког округа, поручника Николе Радоиловића, у којем обавештава тада већ пензионисаног мајора Луњевицу да је Министарство иностраних дела размотрило његову молбу поводом враћања новца који му је дуговао трговац Лазар Тошић, иначе аустријски поданик.⁶³ Међутим, с временом су оваква обраћања постајала све ређа.

Низ околности утицао је да се трговачка делатност Николе Луњевице током тридесетих година XIX века сведе на скромније размере и постепено ослаби. Најпре, опште прилике на страном тржишту, посебно у Аустрији у новим, мирнодопским условима, довеле су до опадања потражње за српском робом, што се неминовно одразило и на пословање појединих трговаца. У једном писму, Петар Локић, некадашњи Карађорђевог буљубаша и трговац који је дуго живео у Земуну,

⁵⁸ ИАШК, НМЛ-10.

⁵⁹ И. С. Павовић, *нав. дело*, 38.

⁶⁰ ИАШК, НМЛ-22, Извод из књиге дуга у Шапцу на име Николе Милићевића Луњевице, Шабац, 1839. године

⁶¹ ИАШК, НМЛ-42, Вићентије Влајић – Николи Милићевићу Луњевици, Крагујевац, 6. март 1838; ИАШК, НМЛ-45, Јован Остојић – Николи Милићевићу Луњевици, Шабац, 9. мај 1838; ИАШК, НМЛ-52, Стеван Јелинић – Николи Милићевићу Луњевици, Шабац, 22. фебруар 1839; ИАШК, НМЛ-54, Милинко Ђорђевић – Николи Милићевићу Луњевици, Брусница, 2. април 1839. године

⁶² ИАШК, НМЛ-47, М. Кочић – Николи Милићевићу Луњевици, Шабац, 26. октобар 1838; ИАШК, НМЛ-57, Игуман манастира Вујан – Николи Милићевићу Луњевици, Вујан, 7. април 1839. године

⁶³ ИАШК, НМЛ-62, Начелство округа рудничког – Николи Милићевићу Луњевици, Брусница, 29. март 1840. године

обавештава Луњевицу о продаји стоке на пијаци у Пешти, саветујући га да не држи високе цене јер цене меса стално падају.⁶⁴

Поред тога, значајан разлог осиромашења био је све израженији пораст броја домаћих трговаца, како на унутрашњем, тако и на спољашњем тржишту. Некада имућан газда, који је углавном сарађивао са партнерима из суседне Монархије, сада је био принуђен да ради са онима који су тек почињали свој посао. О томе сведоче трговачке преписке Луњевице са Михаилом Лаловићем из Шапца и Петром Блазнавцем, обе из 1839. године, које се односе на продају свиња и крвава.⁶⁵

Истовремено, дошло је до успона старешинског кадра, који се већ раније бавио трговином, али је доласком на власт стекао знатно веће могућности. Овај слој је временом заузео монополистички положај, што је директно угрозило трговце који нису били повезани с влашћу. Тако је Луњевица, да би умањила своја дуговања, био приморан да послује са државом. У једном писму из 1838. године, управник Казначејства, пуковник Павле Станишић, обавештава га да ће „Казначејство по ону цену примити волове, пошто вас год коштају, само да би се једанпут ви од дугова очистили“.⁶⁶ Слично сведочи и писмо Милића Тодоровића, домостројитеља двора кнеза Милоша, у којем најављује да ће послати момка да дочека волове које Луњевица шаље у Крагујевац, а које је, по свој прилици, сам кнез купио.⁶⁷

Јачање монопола кнеза Милоша у трговини било је такође веома неповољно по Луњевичино пословање. Иако су многе мере биле оправдане потребом увођења реда и законитости у трговачку праксу, поједине су за њега имале негативне последице. У једном писму, на пример, Милош подсећа Луњевицу „да будуће нити спахија шуму сеоску не сме продавати, нити икакав трговац такову купити“.⁶⁸ Навикао да тргује у знатно тежим и ванредним околностима какве су биле у устаничком периоду, Луњевица се тешко прилагођавао новом стању, обележеном јачањем државног централизма.

Коначну слику имовинског стања Николе Луњевице пружа његов тестамент из 1842. године, сачуван међу бројним документима. У њему више није у стању да наведе ништа значајно од своје имовине, обухватајући оно што му је преостало под заједничким именом покретних и непокретних добара, и препуштајући све на старање својој жени Ђурђији. Његове последње речи биле су: „Остављам моју жену Ђурђију да газдује и располаже са свим мојим добром видимим и невидимим, са

⁶⁴ ИАШК, НМЛ-24, Петар Јокић – Николи Милићевићу Луњевици о цени стоке на пештанској пијаци, Земун, 3. октобар 1833. године

⁶⁵ ИАШК, НМЛ-59, Трговачка преписка између Мијаила Лаловића и Николе Милићевића Луњевице, Шабац, 25. април 1839; ИАШК, НМЛ-60, Трговачка преписка између Петра Блазнавца и Николе Милићевића Луњевице, Блазнава, 22. октобар 1839. године

⁶⁶ ИАШК, НМЛ-27, Павле Станишић – Николи Милићевићу Луњевици, Топчидер, 15. март 1838. године

⁶⁷ ИАШК, НМЛ-28, Милић Тодоровић – Николи Милићевићу Луњевици, Крагујевац, 24. март 1838. године

⁶⁸ ИАШК, НМЛ-36, Кнез Милош Обреновић – Николи Милићевићу Луњевици о куповини и продаји сеоских шума, Крагујевац, 26. август 1822. године

мојем сином Милићем и осталом децом, ербо припознао сам у толико година како је за мно, да је ваљана, чуварна, разумна.⁶⁹

Познато је да је Никола располагао са више лепих кућа у Луњевици и Шапцу, од којих је током живота неке продавао, док је друге настојао да сачува по сваку цену, користећи их у крајњој нужди као залог за дуг. У родном селу имао је више кућа, грађених по принципу задружног домаћинства, окружене помоћним зградама⁷⁰, док је у Шапцу поседовао шест дућана, кућу и земљу, које је 1830. године купио од браће Јешкерчић.⁷¹

Као имућан и угледан трговац, део свог богатства усмеравао је на задужбинарску делатност. Уз помоћ војводе Милана Обреновића и кума Радисава Милошевића из Прислонице, обновио је манастир Вујан.⁷² У рукописној оставштини сачувана је и бујурулдија београдског везира из 1816. године, којом је Луњевици одобрена обнова црквеног вакуфа (добра) у селу Мојсињу, страдалог током Другог српског устанка.⁷³ Поред тога, помогао је и завршетак цркве у Горњој Тречци. Истовремено, као човек свестан значаја привредног напретка, често је сопственим трошком градио путеве, подстицао њихову изградњу из државног буџета и подизао чесме поред њих.⁷⁴

У личном фонду Николе Луњевице, поред бројне архивске грађе, сачувано је неколико фотографија, таблотипија и дописних карата насталих крајем XIX и почетком XX века, од којих су поједине штампане наменски у време краљице Драге. На овим снимцима забележени су изглед Луњевичиног домаћинства у родном селу, манастир Вујан, његова задужбина и гробно место. Захваљујући овом вредном илустративном материјалу, истраживачима се пружа прилика да, након напорног ишчитавања архивске грађе, стекну визуелну представу једног ишчезлог трговачког света и породичне заоставштине која сведочи о важном раздобљу српске прошлости.

⁶⁹ ИАШК НМЛ-23: Тестамент Николе Милићевића Луњевице из 1842. године, Луњевица, 11. мај 1842. године

⁷⁰ Највећа међу њима била је *двоспратни конак*, који је Луњевица продао још 1822. године, приликом удаје најстарије кћери Јеке. На доњем спрату налазиле су се писарница и подрум за стару ракију, а на горњем две собе, ходник и неколико нуспросторија. У истом дворишту стајала су четири вајата – женин, за књиге, сарачница и остава. У оближњем воћњаку била је и кућа намењена за боравак Турака приликом њихових долазака у село. Поред тога, постојала је и једна велика кућа која је у то време важила за најлепшу у околини, као и једна мања, касније претворена у школу. Око главне куће налазили су се салаш, мутвак, млекар, пекара, амбар, коларница и штале. И. С. Павловић, *нав. дело*, 49-50.

⁷¹ ИАШК, НМЛ-18.

⁷² И. С. Павловић, *нав. дело*, 59.

⁷³ ИАШК, НМЛ – Бујурулдија о дозволи обнове црквеног вакуфа у Мојсињу, 6. септембар 1816. године Бујурулдија је османска правна исправа која садржи заповеди припадника османске власти, често намесника неке покрајине.

⁷⁴ И. С. Павловић, *нав. дело*, 60.

РЕЗИМЕ

Ратни сукоби између Хабзбуршке монархије и Османског царства током XVII и XVIII века пресудно су утицали на демографске и економске прилике у овим државама. Мировни уговори у Карловцима (1699), Пожаревцу (1718) и Београду (1739) донели су, осим територијалних промена, и одређене трговачке повластице за поданике обе стране, па самим тим и за становнике Београдског пашалука. На тим основама српски трговци су у другој половини XVIII века постепено градили и ширили своју делатност. Посебан замах трговини уследио је након Свиштовског мира 1791. године, као последица војних и финансијских реформи султана Селима III и промењених прилика на европском тржишту услед француско-аустријских ратова.

266

Историјски извори о српским трговцима с краја XVIII и из прве половине XIX века углавном су оскудни и фрагментарно очувани. О њиховом животу и делатности сазнајемо углавном посредно – преко фондова и збирки Државног архива Србије и других сродних установа. Међу ретким изузецима је лични фонд Николе Милићевиће Луњевице, који се данас чува у Историјском архиву Шумадије у Крагујевцу. Будући да је реч о савременику војда Карађорђа и кнеза Милоша, као и сведоку и учеснику Српске револуције, ова рукописна оставштина представља историјски извор од трајне вредности за српску културу.

Поред свог историјског и културног значаја, рукописна оставштина Николе Луњевице има и важну улогу у проучавању економске прошлости Србије. Она пружа драгоцен увид у положај трговачког слоја у време борбе за изградњу нововековне српске државе, фазе у развоју трговачког капитала, као и опште привредне и друштвене прилике у земљи. Тефтери, тапије, рачуни, молбе, дозволе и друга архивска грађа сведоче о разгранатој и добро организованој трговачкој делатности Николе Луњевице. Из педантно вођене документације могу се пратити успони и падови у његовом пословању, али и наслутити околности које су довеле до каснијег опадања његове економске моћи током прве владавине кнеза Милоша Обреновића.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА**Необјављени извори:**

Историјски архив Шумадије Крагујевац (ИАШК)

- Лични фонд Николе Милићевића Луњевице (1767–1842) НМЛ
- Улазни инвентар Историјског архива Шумадије

Објављени извори:

- Павловић, Иван С. *Никола Милићевић Луњевица*. Прир. Бориша Радовановић. Крагујевац: Историјски архив Шумадије Крагујевац, 2003.

Периодика:

- Одлука о утврђивању архивске грађе од изузетног значаја која се чува у архивима. *Службени гласник РС* бр. 42 од 18. XI 1998. године

Литература:

- Ацић, Светлана. „Архивистика и усмени извори“. *Архив XVIII*, 1/2 (2003): 48-53.
- Вејнстејн, Жил. „Балканске провинције (1606–1774)“. У: *Историја Османског царства*, прир. Робер Мантран, прев. Ема Миљковић-Бојанић, Београд: Слио, 2002, 346-410.
- Веселиновић, Рајко. „Продирање аустријске трговине у Београд у другој половини XVII века“. У: *Ослобађање градова у Србији од Турака 1862–1867*, ур. Васо Чубриловић, Велибор Глигорић, Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, 1970, 163-179.
- Веселиновић, Рајко. „Србија под аустријском влашћу 1718–1739“. У: *Историја српског народа IV-1*, ур. Радован Самарџић, Београд: Српска књижевна задруга, 1986, 106-162.
- *Водич Историјског архива Шумадије*. Прир. Верка Миленковић. Крагујевац: Историјски архив Шумадије, 1978.
- Вукићевић, Миленко М. *Карађорђе I*. Београд: Државна штампарија, 1907.
- Вучо, Никола. *Привредна историја Србије до Првог светског рата*. Београд: Научна књига, 1955.
- Илић, Танасије Ж. „Трговачки тефтер Драгутина Милутиновића из 1807–1809. године“. *Зборник Музеја Првог српског устанка II* (1960), 119-148.
- Јовановић, Владимир. „Видин и Србија почетком 19. века“. *Историјски часопис*, књ. LXVI (2017), 293-319.
- Костић, Лариса М. „Мемоарска и епистоларна грађа као извор за књижевну историју: архивистичко-документаристички приступ“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2023.
- Костић, Мита. *Културно-историјска раскрсница Срба у XVIII веку*. Загреб: Просвјета, 2010.
- Лекић, Богдан. *Архивистика*. Београд: Завод за уџбенике, 2006.
- Милић, Даница. *Трговина Србије 1815–1839*. Београд: Нолит, 1959.
- Милић, Даница. „О делатности једног истакнутог носиоца трговачког капитала Николе Милићевића Луњевице (1767–1842)“. *Зборник Музеја првог српског устанка II* (1960), 43-63.
- Милићевић, Милан Ђ. *Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба*. Београд: Српска краљевска штампарија, 1888.
- Миљковић-Бојанић, Ема. *Смедеревски санцак 1476–1560, Земља – насеља – становништво*. Београд: Историјски институт, Службени гласник, 2004.
- Nemeth, Krešimir. „Arhivska građa“. У: *Priručnik iz arhivistike*, ур. Bernard Stulli, Zagreb: Savez država arhivskih radnika Jugoslavije, 1977, 23-44.
- Обрадовић, Мирјана. *Водич кроз легате, личне и породичне фондове*. Београд: Историјски архив Београда, 2017.

- Павловић, Мирослав. *Смедеревски санџак 1739–1788. Војно-административно уређење*. Нови Сад: Матица српска, 2017.
- Павловић, Мирослав. „Муслиманско становништво Београда у 18. веку“. *Антропологија* 19, 3 (2019), 15-38.
- Пантелић, Душан. *Београдски пашалук пред Први српски устанак 1794–1804*. Београд: Српска академија наука, 1954.
- Поповић, Тома. „Привреда у XVI и XVII веку“. У: *Историја српског народа III-1*, ур. Радован Самарџић, Београд: Српска књижевна задруга (1993), 575-645.
- Ранке, Леополд. *Историја српска револуција. Део први*. Београд: Државна штампарија, 1864.
- Свирчевић, Мирослав. „Кнежинска и сеоска самоуправа у Србији 1739–1788“. *Балканика XXXII-XXXIII* (2003), 183-195.
- Столић, Ана. *Краљица Драга Обреновић*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- Ћираковић, Драгана. „Трговина и занатство слободног краљевског града Новог Сада у XVIII веку“. Докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2018.
- Štimac, Milko. „Finansijska pismenost u Srbiji – Beleženje i izvršenje transakcija u Srbiji od početka XVIII do polovine XX veka – I deo“. *Bankarstvo* 3 (2014), 13-34.

Goran MILOSAVLJEVIĆ

THE MERCHANT CLASS AND THE CREATION OF THE STATE: THE SIGNIFICANCE OF THE PERSONAL FONDS OF NIKOLA MILIĆEVIĆ LUNJEVICA FOR STUDYING THE ECONOMIC HISTORY OF SERBIA

Summary

The war conflicts between the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire during the 17th and 18th centuries had a decisive influence on the demographic and economic conditions in these countries. The peace treaties of Karlowitz (1699), Passarowitz (1718) and Belgrade (1739), in addition to territorial changes, brought certain trade privileges for the subjects of both sides, and therefore also for the residents of the Pashalik of Belgrade. In the second half of the 18th century Serbian merchants gradually built and broadened their activities on those foundations. A special boost in trade followed the Svištovo Peace in 1791, as a result of the military and financial reforms of Sultan Selim III and the changed conditions on the European market due to the Franco-Austrian Wars.

Historical sources about Serbian merchants from the end of the 18th and the first half of the 19th century are mostly scarce and fragmentary. We learn about their life and activities mostly indirectly - through the fonds and collections of the State Archives of Serbia and other similar institutions. The rare exception is the personal fonds of Nikola Milićević Lunjevica which is held within the Historical Archives of Šumadija in Kragujevac. Being a contemporary of Karađorđe and Prince Miloš, also a witness and participant of the Serbian Revolution, this handwritten legacy represents a historical source of lasting value for Serbian culture.

In addition to its historical and cultural importance, the manuscript legacy of Nikola Lunjevica also plays an important role in the study of Serbia's economic past. It provides a valuable insight into the position of the merchant class at the time of the struggle to build a modern Serbian state, also it provides an insight into the stages in the development of merchant capital, as well as into the general economic and social conditions of the country. Notebooks, deeds, invoices, applications, permits and other archival materials testify to the extensive and well-organized business activity of Nikola Lunjevica. The highs and lows of his business can be traced from the meticulously maintained documentation, but also the circumstances that led to the subsequent decline of his economic power during the first reign of Prince Miloš Obrenović.